

DELA VSKO UPRAVLJANJE IN MODERNA DRUŽBA

Ljubo Bavcon

Uvod

Odkar so se v začetku XIX. stoletja pojavile prve manifestacije delavskega gibanja, se vztrajno oglašajo tudi zahteve po sodelovanju delavcev pri upravljanju gospodarstva. Te zahteve so se javljale v neposrednih spontanah dogodkih, kot so bile stavke in vstaje delavskega razreda, pa tudi v teorijah, ki so spremljale rast delavskega gibanja. Minulo je nekaj več kot sto let od prvih spontanah izbruhov razreda, ki je bil ob svojem rojstvu postavljen na rob oficialne družbe. V tem času si je delavski razred priboril vedno večjo veljavo. Priboril pa si je tudi raznovrstne in mnogoštevilne oblike, s katerimi vpliva na življenje družbe, na upravljanje posameznih podjetij in na vodenje narodnega gospodarstva v celoti. To bo tema te razprave.

Glavni njen vir pa bosta veljavna zakonodaja nekaterih glavnih evropskih držav in sporazumi med nacionalnimi organizacijami delodajalcev in sindikatov na tem področju. Opozoriti je treba, da nam praktično izvajanje omenjenih predpisov in sporazumov ni dovolj znano. Dopuščamo lahko, da se praktično izvajanje odigrava v boju med interesi delodajalcev in delavcev, pri čemer je najbolj verjetno, da znajo prvi svoje interese spretneje braniti. Za popolnost takega razpravljanja bi bilo seveda koristno vedeti, kakšna je praksa. Vendar pa ni treba podcenjevati dejstva, da predpisi in sporazumi o sodelovanju delavcev pri upravljanju podjetij sploh obstajajo. Zahteve delavcev, katerih izraz so ti predpisi, so priznane ne samo dejansko, zaradi pritiska delavskega razreda, temveč tudi pravno. To pa pomeni, da so postale sestavni del družbene zavesti in da se zoper nje ne da več odkrito nastopati. To pomeni, da jih mora izigravati in da mora kršiti zakonske predpise tisti, ki jih zaradi svojih razrednih interesov noče upoštevati, in še to, da se mu to posreči le tam in takrat, kadar delavci sami niso dovolj zreli za njihovo uresničevanje. Toda kjer delavci danes še niso dovolj zreli, bodo jutri prav gotovo in bodo spremenili današnjo formalno pravno možnost v jutrišnjo resničnost.

V razpravi bom uporabljal izraz »delavsko upravljanje« za vse mnogoštevilne oblike, v katerih se pojavlja. V glavnih evropskih državah lahko ločimo nekaj stopenj v intenzivnosti in obsegu delavskega upravljanja. Najprej moramo ločiti države, kjer je delavsko upravljanje uvedeno sicer v praksi, ne pa tudi v zakonodaji, in države, kjer delujejo organi delavskega upravljanja na podlagi zakona. V prvem primeru gre za sporazume med delodajalci in sindikati bodisi v okviru enega podjetja (Anglija), bodisi za sporazume med nacionalnimi organizacijami delodajalcev in sindikatov (Švedska, Italija). V teh primerih je delavsko upravljanje omejeno na posvetovalno vlogo delavskih in paritetnih organov. V drugem primeru, ko je delavsko upravljanje uvedeno z zakonom, ločimo tri stopnje. Na najnižji stopnji gre za posvetovalne pristojnosti samostojnih delavskih ali pa mešanih, paritetnih teles (Francija, Belgija). Na naslednji stopnji gre za korak več, za soodločanje delavcev (Nemčija). Končno, in če sem prištejemo še Jugoslavijo, imamo najvišjo stopnjo, ko gre za delavsko samoupravljanje.

Toda v tej razpravi nas bo manj zanimala analiza oblik, v katerih se pojavlja delavsko upravljanje. Skozi na videz slučajne dogoke v razvoju družbe se kaže neka zgodovinska nujnost in objektivna težnja razvoja, nas uči marksizem. To tendenco uresničujejo ljudje s svojo dejavnostjo, ki je lahko z njo v skladu, lahko pa tudi v nasprotju. To sicer ne vpliva na končno uresničenje zgodovinske nujnosti, vpliva pa na to, ali se ta uresniči prej ali pozneje in z večjim ali manjšim trpljenjem in žrtvami za človeštvo. Zato je koristen vsak poskus, opozoriti na take tendence v razvoju družbe, najsi bo relativno točen ali relativno zmoten. Ko bomo tako pretresali obravnavani problem, nas bo zanimalo predvsem to, kar je bistveno in skupno vsem konkretnim pojavnim oblikam na področju delavskega upravljanja. Zato bo prvi del te razprave podal sintetično sliko o razvoju delavskega upravljanja, drugi del bo prikazal sedanji pravni položaj delavskega upravljanja v glavnih evropskih državah, tretji del bo poskušal dati oceno tem pojavom, četrti del pa bo poskušal postaviti delavsko upravljanje v okvir sodobne družbe in države.

I

Industrijska revolucija sredi XIX. stoletja je prinesla delavcem najprej močno poslabšanje položaja. Plače niso dosegale življenjskega minima in v tovarnah so morale delati ženske in celo otroci. Takrat ni bilo niti urejenega delovnega časa, ki se je raztegoval na 16 in več

ur, ni bilo nobene socialne zakonodaje ne socialnega zavarovanja niti higienskotehničnih predpisov. Zato je razumljiv odpor delavcev, ki se je kazal v stavkah in revolucionarnih izbruhih. V revolucionarnem letu 1848 pa zasledimo prvič jasno formulirano misel o sodelovanju delavcev pri upravljanju podjetij. V avgustu leta 1848 je bil v Berlinu delavski kongres, na katerem so delegati velikih nemških mest zahtevali ukinitvev indirektnih davkov, deseturni delavnik, splošno šolsko obveznost in pravico, da sodelujejo pri izvolitvi in postavljanju poslovodij v delavnicah in tovarnah. Ta zahteva je bila nedvomno zelo skromna. Ustrezala pa je takratni razvitosti delavcev. Njihova majhna razgledanost jim ni dopuščala, da bi videli prave vzroke svojega položaja. Zato so v prvem nadrejenem, v poslovodji, videli izvor in vzrok vseh težav in zato so zahtevali sodelovanje pri izbiri poslovodij.

Naslednji korak na poti, ki jo zasledujemo, je pojav delavskih produktivnih zadrug. Te zadruge so bile eno izmed sredstev za samoobrambo delavcev pred izkoriščanjem v kapitalistični industriji. Majhne produktivne zadruge so imele sredi preteklega stoletja še možnost za obstoj. Takrat je bil liberalistični kapitalizem še sistem velikega števila majhnih podjetij, ki so na tržišču svobodno konkurirala. Zato ni čudno, da so mnogi delavski voditelji (n. pr. Lassalle) videli v teh zadrugah rešitev za položaj delavskega razreda in sredstvo za osvoboditev delavcev. V delavskem produktivnem združništvu je bilo »ukinjeno nasprotje med delom in kapitalom«, kot ugotavlja Marx v tretji knjigi »Kapitala«, zlasti pa so bile zadruge realizacija kolektivne lastnine, ki je takrat že bila ideal teoretikov delavskega gibanja. Hkrati so delavske zadruge tudi prva oblika delavskega samoupravljanja, kar je pozneje zlasti poudaril Kautsky, ko je ocenjeval to obdobje v razvoju delavskega gibanja.

Toda nadaljnji razvoj kapitalističnega gospodarstva je kmalu porušil iluzije o preobrazbi družbe s pomočjo produktivnih zadrug. Produktivno združništvo pa tudi sicer ni moglo imeti posebnega uspeha sredi družbenoekonomskega sistema, katerega notranje zakonitosti so vodile k vse večji koncentraciji in centralizaciji kapitala. Zaradi tega je tudi resolucija I. kongresa Prve internacionale v Ženevi leta 1866 zavzela do delavskega združništva dokaj hladno stališče. Združno gibanje, pravi ta resolucija v svoji tretji točki, ni sposobno preobraziti kapitalistično družbo. Ta preobrazba se ne more izvršiti brez prenosa državne oblasti iz rok kapitalistov v roke delavcev.

Dežele zahodne Evrope so tudi v resnici doživljale sredi in proti koncu preteklega stoletja razvoj, ki je označen s pospešeno industria-

lizacijo in nastajanjem industrijskih gigantov. Zaradi silne moči kapitalističnih monopolov, povezanih z državo, si takrat ni bilo mogoče zamisliti izboljšanje delavskega položaja drugače kot s prevzemom oblasti po delavcih. Toda tudi delavski razred postaja v drugi polovici preteklega stoletja vedno močnejši, začne se organizirati v sindikatih in sprejemati socialistične ideje. Politični in ekonomski položaj delavskega razreda pa ostaja skrajno neugoden. Nobena izmed evropskih držav takrat še ni poznala splošne volilne pravice in razen Anglije tudi še nobena država ni priznavala delavcem pravice, organizirati se v sindikatih. Zoper delavske stavke je reagirala država z grobo silo. Takrat še ni bilo socialne zakonodaje. Takšen položaj je vzrok silovitim družbenim spopadom in revolucionarnim izbruhom.

Med najpomembnejše dogodke tega časa spada upor pariškega delavstva, znan pod imenom »pariška komuna«. Kratkotrajna epizoda iz leta 1871 je za našo temo zelo pomembna. Z dekretom vlade komune z dne 16. aprila 1871 je bila namreč izvršena nacionalizacija proizvodnih sredstev. S tem je bila uresničena skupna težnja vseh sil, ki so sodelovale v komuni, po odpravi privatne lastnine nad sredstvi za proizvodnjo. Še bolj važno pa je, da se upravljanja nacionaliziranih proizvodnih sredstev ni polastila centralna oblast-država. Pariška komuna je predala delavcem v roke ne samo formalno pravno lastnino, temveč predvsem njeno upravljanje. Posamezna podjetja so vodili delavci sami, organizirani v delavske svete. Delavski sveti pa so bili povezani v zvezo, ki je imela nalogo voditi ekonomsko politiko komune. Člani delavskih svetov so bili demokratično izvoljeni in njihovi volivci so jih lahko vsak čas odpoklicali. Nihče ni mogel biti član delavskega sveta dalj časa zato, ker se je komuna zavedala nevarnosti birokratizacije.

Izkušnje pariške komune so imele močan vpliv tudi na Marxova pojmovanja. Medtem ko je v začetku očitno sodil, da je državni aparat poglavitno sredstvo, s katerim naj delavski razred uresniči svojo ekonomsko in politično osvoboditev, je po komuni postal rezerviran do slehernega samostojnega centraliziranega državnega aparata. Marx se sicer ni spuščal v prerokovanja, vendar pa je zaslutil nevarnost, da postane državni aparat absolutna oblast. Izkušnje pariških delavcev so ga navedle k temu, da je v komuni oziroma v nacionalni skupnosti takšnih komun videl »tisto naposled najdeno obliko, v kateri je mogoče osvoboditi delo« (Kardelj).

Pariška komuna je bila po kratkem obstoju sicer zadušena, njen pojav pa je odjeknil kot opozorilo, da bo obstoječi družbeni red razgnalo, če se ne bo prilagodil zahtevam delavskega razreda. Zanjih

dvajset let preteklega stoletja je prineslo zato nove razširitve demokratičnih svoboščin. Sem spada zlasti pravica do združevanja in s tem tudi pravica do združevanja v sindikatih. V tem času je delavcem priznana bodisi de jure, še večkrat pa le de facto pravica do stavke. V nekaterih evropskih državah pa so koncem stoletja začeli uvajati tudi prve ukrepe za socialno in higiensko zaščito delavcev. Ponekod so za to skrbeli posebni delavski odbori ali komiteji po podjetjih.

V Avstriji so leta 1896 dovolili ustanavljanje delavskih odborov, ki imajo pravico sporočati želje in pritožbe delavcev delodajalcu, sodelovati pri upravi socialnih institucij, sodelovati pri kontroli delovnega reda in pri uporabi predpisov o higienskotehnični zaščiti. Tudi v Bismarckovi socialni zakonodaji so v industrijskem patentu iz leta 1891 omenjeni posebni delavski komiteji s podobnimi nalogami kot v Avstriji. V Italiji pa so bile leta 1901 ustanovljene notranje komisije (commissioni interne), ki so imele nalogo skrbeti za notranji red v podjetjih.

Konec preteklega stoletja označuje torej nastanek prvih elementov socialnega in razrednega premirja, ki je pozneje povzročilo globok razcep v delavskem gibanju. V razvitih deželah zahodne Evrope je bil ta socialni mir omogočen s hitrim naraščanjem proizvodnje, kar je omogočilo tudi občutna izboljšanja v življenjskem položaju delavcev. Delavstvo je zaradi svoje številčne moči dobivalo vedno več svojih zastopnikov v parlamentih teh držav. Tako je n. pr. nemška socialno demokratska stranka že leta 1890 zbrala na volitvah več kot milijon glasov in dobila 35 mandatov. Leta 1912 pa je stranka zbrala že več kot štiri milijone glasov in imela v parlamentu 110 poslancev. Delavcem in delavskim voditeljem se je zdelo, da za izboljšanje delavskega položaja ni več potrebna revolucionarna akcija. Zato so radi sprejemali različne oblike sodelovanja z delodajalci, ki so tudi uvideli, da je treba spremeniti politiko nasproti delavskemu gibanju, da bi se ohranila obstoječi družbeni red in obstoj privatne lastnine nad sredstvi za proizvodnjo.

Doba pred prvo svetovno vojno je zato med drugim tudi doba notranjih razčiščevanj v delavskem gibanju, v socialističnih strankah in v sindikatih. Že s prvimi teoretičnimi nastopi Lenina se začne pripravljati veliki razcep delavskega gibanja, pa tudi v socialističnih strankah, zlasti Nemčije in Francije, pride do notranjih bojov. Šlo je za vprašanje, ali naj delavski razred še vnaprej ostane izven oficialne družbe in v vojni z njo, ali pa naj se preko različnih oblik sodelovanja v to družbo vedno bolj vključuje ter jo s svojo številčno, politično in ekonomsko silo od znotraj transformira po mirni, nerevolucionarni

poti. Francoska Generalna konfederacija dela, na primer, odločno zastopa stališče, da delavski razred ne sme imeti nobenega opravka z buržoazno družbo in da je osvoboditev delavcev stvar delavskega razreda samega. Francoska socialistična stranka pod vodstvom Jeana Jaurès-a pa je vedno bolj nagibala k tako imenovanemu reformizmu in je bila avtor znane teorije o »penetraciji«. Zato kljub vsem poskusom v Franciji ni prišlo do združitve političnega in sindikalnega delavskega gibanja.

V Nemčiji pa je potekal ta notranji boj v zelo zanimivih oblikah. Nemška socialno demokratska stranka je bila v svojih teoretičnih manifestacijah in deklaracijah vselej zelo revolucionarna, v svoji neposredni praksi pa je bila reformistična in zoper njen reformizem so se zaman bojevali ortodoksni teoretiki kot Karl Liebknecht in Roza Luxemburg. Socialno demokratska stranka Nemčije je bila tudi ustanovitelj sindikatov. Stranka je, inspirirana z marksizmom, gledala na sindikate kot na svojo masovno bazo, ki je bila lahko zaradi tega ideološko manj ortodoksna. Zato so bili tu sindikati nosilci ideje o penetraciji. Izoblikovali so celo teorijo o preobrazbi buržoazne družbe s sistemom delavskih svetov, ki so ga poskušali po prvi svetovni vojni tudi uresničiti, a, kot je znano, brez uspeha.

Konec preteklega stoletja in začetek XX. stoletja je torej doba, ko so si delavci izbojevali prve, skromne položaje v ozkih okvirih enega podjetja. Prva svetovna vojna pa je v tem pogledu pravi prelom. Različne okoliščine so pripomogle, da je prav ta vojna prinesla delavskemu razredu zahodnoevropskih držav nekaj pridobitev, ki pomenijo velik napredek v razvoju delavskega upravljanja.

Predvsem je treba omeniti, da je parola o preobrazbi imperia-listične vojne v državljansko vojno naletela na povsem gluha ušesa. Prav nasprotno, vojna je, razen dokaj redkih izjem, ustvarila vzdušje nacionalne solidarnosti zlasti pri dveh narodih, ki sta imela najmočnejše delavsko gibanje, pri Francozih in Nemcih. Vzdušje nacionalne solidarnosti je seveda veliko pripomoglo, da je prišlo do sodelovanja in medsebojnega toleriranja dveh razredov, ki sta bila vse doslej v neusmiljeni vojni. Toda samo to vzdušje ne bi moglo imeti večjih posledic, če proces ne bi imel svojih globljih korenin v ekonomiki. Potrebe narodne obrambe in uspešnih vojnih operacij so zahtevale odločno državno intervencijo v gospodarstvu. Ta se je kazala v obliki planiranja in dirigiranja proizvodnje, v obliki kontrole uvoza in izvoza, kontrole cen in delavskih plač. Za vse te naloge so morali biti uvedeni ekonomski instrumenti, obsežna zakonodaja in močan administrativni aparat. To pa so elementi tega, kar sicer imenujemo državni

kapitalizem. Ta sistem sicer ni formalnopravno odpravil privatne lastnine nad sredstvi za proizvodnjo, pač pa jo je zelo omejil, zlasti kar se tiče njenega upravljanja. V takih pogojih državi ni moglo biti vseeno, ali so delavci nezadovoljni in zato slabo delajo ali stavkajo in s tem paralizirajo proizvodnjo itd. Zato je bilo treba vsaj začasno zadovoljiti delavske zahteve in delavcem dati ustrezno mesto pri upravljanju podjetij. Poleg tega je bilo treba dati besedo tudi predstavniku delavskega razreda — sindikatom — v nacionalnem merilu. Tako so torej zaradi ekonomskih nujnosti in v vzdušju nacionalne solidarnosti nastali številni novi organizmi, preko katerih so delavci lahko vplivali na gospodarstvo v okviru enega podjetja, preko sindikatov pa so postali bolj upoštevani in konzultirani tudi v nacionalnih okvirih.

Iz prve svetovne vojne izvirajo n. pr. v Franciji delavski zaupniki (*délégués ouvriers*), ki jih je uvedel Albert Thomas, socialist, minister za oboroževalno industrijo. Ti delavski predstavniki so imeli nalogo sporočati vodstvu podjetja pritožbe in želje delavcev ter tako odpraviti nesporazume in konflikte, ki bi sicer vodili do prekinitev proizvodnje. Toda delavci se tu niso ustavili. V velikem stavkovnem valu letu 1919 so zasedali tovarne in zahtevali kontrolo nad izvajanjem zakonskih predpisov o zaščiti dela, kontrolo nad sprejemanjem in odpuščanjem delavcev in pa pravico do soodločanja pri določanju plač. Pod pritiskom stavkujočih delavcev, deloma pa tudi zaradi tradicije sodelovanja za časa vojne, so mnogi lastniki pristali na formiranje tovarniških komitejev (*comités d'entreprises*). Vendar pa ti komiteji niso dobili svoje veljave z zakonsko ureditvijo. Ostali so stvar moči delavskega gibanja in dobre volje delodajalcev. Ko je moč delavskega gibanja upadla zaradi razcepa leta 1921, je ponehala tudi dobra volja delodajalcev in tovarniški komiteji so bili v glavnem povsod razpuščeni.

V Angliji je prav tako med prvo svetovno vojno uvedel Arthur Henderson prakso, po kateri so bili sindikati konzultirani glede vseh važnih državnih vprašanj. Razen tega je bila leta 1916 ustanovljena Whitlejeva komisija z nalogo, naj razišče razmere v industriji, možnosti za povečanje produkcije in za odpravo konfliktov med delom in kapitalom. Ta komisija je predložila parlamentu načrt za ustanovitev paritetnih odborov v okvirih posameznih podjetij, za posamezna teritorialna področja in v državnem merilu. S paritetnimi odbori je bila v Angliji prvič priznana tudi delavcem pravica do posvetovalnega glasu v gospodarstvu.

Prva svetovna vojna je tudi pred italijansko gospodarstvo postavila iste probleme kot v Franciji in Angliji. Zato so tudi v Italiji nastali med vojno posebni organi za sodelovanje delavcev pri vodstvu podjetij. To so bile tovarniške notranje komisije, ki so imele nalogo skrbeti za čim večjo proizvodnjo za vojne potrebe. V prvih letih po vojni pa so te komisije prerasle v prave organe delavskega upravljanja, zlasti v Torinu. Tu so prevzele nov naziv »tovarniški sveti«, ki so organizirali zasedbo tovarn v septembru leta 1920. V Italiji je zlasti značilno dejstvo, da so se tovarniški sveti odtrgali od sindikatov in njihove kontrole in se povsem osamosvojili. Antonio Gramsci je posebno poudarjal pomen teh delavskih organov in je napisal leta 1920 v časopisu »Ordine nuovo« naslednje besede: »Ali je v Italiji kakšna institucija delavskega razreda, ki bi jo lahko primerjali s sovjeti... Da, v Italiji je kvas delavske vlade; kvas sovjetov so tovarniške notranje komisije.«¹

Končno je prva svetovna vojna prinesla tudi Nemčiji z zakonom iz leta 1916 delavsko predstavništvo pri upravljanju podjetij (Mitwirkung). V weimarski republiki je bil formiran 15. novembra 1918 Reichswirtschaftsrat, ki je imel nalogo pripraviti zakonodajne ukrepe za reguliranje gospodarskih in socialnopolitičnih vprašanj v industriji in obrti Nemčije. To telo so sestavljali predstavniki delodajalcev in delavcev in je imelo v resnici vpliv na izdajo nekaterih zakonov. Tako je bil n. pr. v weimarsko ustavo sprejet 165. člen, ki je določal nekatere oblike upravljanja v gospodarstvu na podlagi soodločanja delavcev (Mitbestimmung). Temu je sledil v februarju leta 1920 zakon o tovarniških svetih, leta 1922 pa zakon o predstavnikih tovarniških svetov v nadzornih odborih podjetij. Razen tega so nemški sindikati hoteli uresničiti svojo idejo o mirni preobrazbi kapitalistične družbe in zato ustanovili cel sistem mešanega vodenja gospodarstva. Ustanavljali so tako imenovane »Arbeitsgemeinschaften« v lokalnih in regionalnih okvirih, ki naj bi v sodelovanju med sindikati in lastniki reševale vse gospodarske in socialne probleme podobno kot Reichswirtschaftsrat v državnem merilu. Toda že leta 1924 je ves ta sistem polagoma razpadel in Nemčija je padla v obdobje hudih notranjih socialnih bojev, ki so se končali s prihodom Hitlerja na oblast.

Vojna in prva poveljna leta so torej leta, ko je delavsko gibanje doživelo velik polet. Sindikati so dosegli do tedaj še nevideno število

¹ Gramsci Antonio, L'Ordine nuovo, 1919—1920, Ediz. Einaudi, 1954, str. 10.

članov. Moč delavskega gibanja je omogočila dokaj velik vpliv delavcev na gospodarstvo v okviru podjetij, pa tudi v nacionalnih okvirih. Toda kaj kmalu po vojni je prišlo do prvega velikega razcepa v delavskem sindikalnem in političnem gibanju. Ta cepitev je delavsko gibanje zelo oslabilo in s tem ustvarila pogoje za protiofenzivo kapitala. V dobi med obema vojnama so delavci izgubili v glavnem vse, kar so si bili pribojevali. V Italiji in Nemčiji je fašizem odpravil ne samo vsako možnost delavskega upravljanja, temveč tudi vsako delavsko gibanje. V Franciji so bili odpravljeni tovarniški komiteji, čeprav so bile te zahteve obnovljene med dogodki leta 1936. Toda tedaj francoski delavci niso dosegli drugega kot zakonsko reguliranje ustanove delavskih zaupnikov. V Angliji so v tem času sindikati sami zavzeli odklonilno stališče do delavskega upravljanja.

II

Druga svetovna vojna je druga odločilna prelomnica v procesu, ki ga tu zasledujemo. Med drugo svetovno vojno in v letih po njej je ekonomika evropskih držav odločno krenila na pot dirigizma in državnega kapitalizma. K temu so sicer res pripomogle tudi zunanje okoliščine kot vojna, obnova porušenih in obubožanih dežel Evrope in končno tudi hladna vojna in tekma v oboroževanju. Toda ti vzroki so proces nastajanja državnega kapitalizma le pospešili. Proces sam pa se je začel že prej in to ne samo v Evropi, temveč tudi v ZDA. Danes je ne samo praksa, ampak tudi teoretična politična ekonomija spoznala, da ne gre več za slučajen in prehodni pojav. Povsem očitno je, da ekonomike razvitih držav ne more več regulirati tržna stihija niti ne nekaj monopolov. Ekonomika razvitih držav zahteva planiranje in mnogo drugih direktivnih posegov, kar lahko na sebe prevzame le država. Razdeljevanje nacionalnega dohodka ne poteka več po stihijskih zakonih svobodnega tržišča. Že dolgo je, odkar na razdelitev nacionalnega dohodka vpliva tudi večji ali manjši pritisk delavskega razreda. Tako je morala poseči država končno tudi v odnose med družbenimi razredi. S tem pa je morala priznati delavski razred kot samostojno družbeno silo in mu dati tudi neko mesto v življenju države. Delavski razred je zato v razvitih deželah sveta zastopan ne samo preko svojih političnih predstavnikov v parlamentih, temveč tudi v nacionalnem gospodarstvu, začevši pri posameznem podjetju preko regionalnih in profesionalnih okvirov do organov, ki vodijo nacionalno ekonomsko politiko. Naslednji kratki pregled naj dokaže to trditev.

Francija. Med drugo svetovno vojno so pričeli delavci največkrat spontano ustanavljati delavske odbore po podjetjih. To so bili odbori za kontrolo proizvodnje, za soupravljanje, včasih pa tudi pravi organi delavskega samoupravljanja, posebno v tovarnah, ki so jih lastniki zapustili. »Conseil National de la Résistance« je podpiral formiranje takih odborov. V svojem osvobodilnem programu je poudaril, da je treba uresničiti sodelovanje delavcev pri vodenju gospodarstva. Po osvoboditvi je začasna francoska vlada izdala že 22. februarja 1945 uredbo o tovarniških komitejih, ki je bila dopolnjena z zakoni iz leta 1946, 1947, 1950, 1951 in 1954. Tovarniški komiteji so mešani organizmi, sestavljeni iz predstavnikov delavcev in delodajalcev in imajo pet do osem članov. Tovarniški komiteji se morajo ustanoviti v podjetjih, ki imajo več kot 50 delavcev. Predstavniki delavcev se volijo po sistemu kandidatnih list, ki jih lahko predložijo reprezentativni sindikati. Za reprezentativne veljajo vse tri velike sindikalne centrale v Franciji. Če voli pri prvih volitvah manj kot 50 % delavcev, se izvedejo ponovne volitve, za katere predlagajo liste poleg sindikatov tudi druge skupine in posamezniki. Volitve so splošne in tajne po načelu predstavnitva, kajti v tovarniškem komiteju morajo biti zastopani tudi vodilni uslužbenci, inženirji in mojstri. Zato je osebje razdeljeno v dve skupini. Prvo skupino sestavljajo delavci in uslužbenci, drugo pa inženirji in vodilno osebje podjetja. Predsednik komiteja je šef podjetja, sekretar pa je eden izmed članov, toda iz skupine, ki jo sestavljajo delavci in uslužbenci.

Pristojnosti tovarniškega komiteja lahko razdelimo na dva dela. Na področju socialnih vprašanj so pristojnosti precej široke. Komite sodeluje z upravo pri izboljšanju delovnih in življenjskih pogojev za delavce in ima pravico kontrole nad delom organov socialnega zavarovanja v podjetju. Razen tega lahko komite organizira v lastni režiji tiste socialne službe, ki jih redno socialno zavarovanje ne obsega. Za opravljanje tega dela razpolaga komite z lastnimi finančnimi sredstvi, ki jih mora izplačati delodajalec. Ta sredstva lahko trošijo tudi za ustanavljanje raznih socialnih in kulturnih ustanov za delavce, za delavske restavracije, počitniške domove itd.

Glede ekonomsko-tehničnih vprašanj pa imajo tovarniški komiteji le posvetovalne pristojnosti. Kljub temu pa mora biti komite obveščen in vprašan za mnenje o vprašanjih, ki se tičejo organizacije proizvodnje, letnih proizvodnih načrtov in vprašanj v zvezi s tržiščem. Prav tako je treba predložiti komiteju v mnenje tudi letno poročilo podjetja s podatki o dobičku, o obsegu proizvodnje, formiranju cen itd. Komite tudi pretresa predloge uprave za povečanje proizvodnje

in produktivnosti dela in lahko daje svoje pripombe. V delniških družbah pa morata dva delegata komiteja podjetja prisostvovati sejam upravnega odbora s posvetovalnim glasom.

Posebej je urejeno delavsko upravljanje v nacionalizirani industriji. Pravice delavcev do upravljanja v nacionaliziranih podjetjih izvirajo iz posameznih zakonov o nacionalizaciji. Vendar pa imajo vsi skupno to, da so upravni sveti teh podjetij sestavljeni iz tretjine predstavnikov delavcev, tretjine potrošnikov, tretjina pa so zastopniki države. V teh podjetjih imajo torej delavci neposredno pravico do soodločanja. Na sejah tako sestavljenega upravnega sveta sodeluje po en predstavnik reprezentativnih sindikatov v podjetju s posvetovalnim glasom.

V tej zvezi je treba omeniti tudi inšpektorje dela in direktorje dela in delovne sile departementov. Zakon daje inšpektorju dela pravico odločanja v sporih med vodstvi podjetij in delavci glede porazdelitve mest v komitejih. Spore glede upravljanja podjetja pa lahko komite pošlje direktorju dela in delovne sile departementa na razsojo. Razen tega je bila z uredbo iz julija 1948 ustanovljena Višja komisija za tovarniške komiteje pri Ministrstvu za delo. V tej komisiji, ki ji predseduje minister za delo, so predstavniki zainteresiranih ministrstev, obeh domov parlamenta in pa zastopniki delodajalcev in delavcev. Naloga te komisije je, zasledovati izvajanje zakona o tovarniških komitejih in jim dajati nasvete za odpravo težav.

V merilu države je bil na podlagi ustave iz leta 1946 ustanovljen tudi Ekonomski svet (Conseil Economique). Ta ima 169 članov in je sestavljen iz predstavnikov velikih gospodarskih in socialnih grupacij. Njegova vloga je izrazito posvetovalna. Ima pa pravico zakonske sugestije in pravico organizirati znanstvena raziskovanja in njihove izsledke javno objaviti.²

Nemčija: Sodelovanje delavcev pri upravljanju gospodarstva urejata v Nemčiji dva zakona. To sta »Zakon o soodločanju delavcev v nadzornih in upravnih odborih podjetij v rudarstvu in industriji železa in jekla«, sprejet dne 21. maja 1951 in »Zakon o ustroju podjetij« (Betriebsverfassungsgesetz), sprejet dne 11. oktobra 1952. Prvi zakon določa, da se morajo ustanoviti nadzorni odbori v rudarskih podjetjih in v industriji železa in jekla. Nadzorni odbori imajo enajst članov,

² Ukaz o uvedbi tovarniških komitejev z dne 22. februarja 1945, spremenjen z zakoni z dne 16. maja 1946, 7. julija 1947, 12. avgusta 1950, 7. decembra 1951 in 9. januarja 1954 (prečiščen tekst). Propisi o učešču radnika u upravljanju i kontroli preduzeća. Institut za uporedno pravo. Serija E, Broj 5, Sveska III. Beograd 1957.

izmed katerih je pet predstavnikov osebja, pet predstavnikov delodajalcev in ena nevtralna osebnost, ki jo izberejo sporazumno.

Važnejši pa je zakon o ustroju podjetij, ki je uvedel svete podjetij v vseh obratih, ki imajo najmanj pet delavcev. V podjetjih s pet do dvajset delavcev se izvoli en predstavnik, potem se število veča tako, da imajo podjetja z več kot tisoč delavci svete, ki štejejo od 15 do 35 članov. Svet podjetja se voli na tajnih in neposrednih volitvah. Volitve potekajo po načelu sorazmernega predstavnštva delavcev in uslužbencev. Voli se po kandidatnih listah, ki jih lahko predloži najmanj desetina pripadnikov delavske ali uslužbenske skupine. Mandat sveta traja dve leti. Delovno sodišče lahko svet razpusti na predlog četrtnine zaposlenih, sindikata ali delodajalcev, če grobo zanemarja svoje delo.

Svet izbere iz svoje srede predsednika in njegovega namestnika. Če ima svet več kot enajst članov, izbere tri člane, ki skupaj s predsednikom in njegovim namestnikom sestavljajo odbor podjetja. Odbor podjetja vodi tekoče posle.

Zakon o ustroju podjetja uvaja tudi tako imenovano skupščino podjetja, ki jo sestavljajo vsi zaposleni v podjetju. Skupščini predseduje predsednik sveta. Svet mora skupščini poročati vsake tri mesece o svojem delu.

Delodajalec in svet podjetja »sodelujeta v korist podjetja in njegovih uslužbencev, upoštevajoč splošne interese skupnosti«, pravi zakon. Delodajalec in svet podjetja imata enkrat mesečno posvetovanje. Vsa vprašanja morata reševati sporazumno, če pa sporazuma ni mogoče doseči, potem morata ustanoviti sporazumno posebno telo za pomirjenje.

Svet podjetja ima po zakonu tele splošne naloge:

a) zahteva od delodajalca take ukrepe, ki koristijo podjetju in vsem delavcem,

b) skrbi za izvajanje zakonov, uredb, kolektivnih pogodb in sporazumov v okviru podjetja, s katerimi se varujejo interesi delojemalcev,

c) sprejema pritožbe uslužbencev in skrbi za njihovo rešitev,

d) skrbi za zaposlitev oseb, ki so posebej zaščitene (invalidi).

V podrobnostih pa svet podjetja soodloča o: začetku in koncu delovnega časa, o kraju in času izplačila plač, o letnih dopustih, o organizaciji strokovnega izobraževanja, o upravljanju socialnih služb v podjetju, o redu v podjetju in o obnašanju delavcev, o tarifah za akordno delo, o sistemu delavskih plač, o ukrepih za zaščito dela in o ustanavljanju posebnih socialnih služb v podjetju. Svet podjetja

ima tudi nekaj pristojnosti glede nastavljanja in odpušćanja delavcev. Člen 61. omenjenega zakona pravi, da mora delodajalec obvestiti svet o zaposlitvi novih delavcev. Svet se lahko temu pismeno upre. Člen 66. pa pravi, da mora biti svet obvešćen tudi o vsakem odpustu. V sporih o personalnih vprašanjih ima končno besedo sodišće za delo.

Zakon nadalje določa, da morajo biti pri podjetjih, ki imajo več kot sto delavcev, ustanovljeni paritetni gospodarski odbori, ki imajo po členu 67. pravico zahtevati obvestila o vseh gospodarskih problemih podjetja (proizvodne metode, program proizvodnje, gospodarski položaj podjetja itd.). Svet podjetja izbere polovico članov gospodarskega odbora. Delodajalec in gospodarski odbor morata najmanj enkrat v treh mesecih obvestiti vse osebe o gospodarskem položaju podjetja.

Končno določa ta zakon, da mora biti tretjina članov nadzornega odbora v delniških družbah iz vrst tistih, ki so zaposleni v podjetju.

Poseben Zakon o predstavnštvu osebja z dne 5. avgusta 1955 je uvedel predstavnštvu osebja v upravnih organih zvezne republike in posameznih dežel, v ustanovah javnega prava in v sodišćih (izvzemši sodnike).³

Italija: Sodelovanje delavcev pri upravljanju podjetij v Italiji ni urejeno z zakonom, pać pa sloni na sporazumu med organizacijami delodajalcev in sindikati iz septembra leta 1943, ki je bil obnovljen 8. maja leta 1953. Naćelo delavskega upravljanja je prišlo tudi v italijansko ustavo, saj priznava 46. člen ustave delavcem pravico do sodelovanja pri upravljanju podjetij. Toda italijanski parlament zakona do danes še ni sprejel.

Sporazum med sindikati in delodajalci določa, da morajo biti v vseh podjetjih, ki imajo več kot 40 delavcev, ustanovljeni tovarniški sveti — »consigli di gestione.« V podjetjih, ki imajo manj delavcev, pa se izvoli delavski zaupnik (delegato di impresa). »Consigli di gestione« so organizirani tako, da vodstvo podjetja v njih ni zastopano. Pać pa so v njih zastopani delavci in uslužbenci glede na njihovo število. Število članov je odvisno od velikosti podjetja, ima pa najmanj tri in najveć petnajst članov. Sicer pa so notranji statuti in položaj teh

³ Zakon o soodloćanju delojemalcev v nadzornih odborih in upravnih odborih rudnikov in podjetij železarske in jeklarske industrije z dne 21. maja 1951.

Zakon o ustroju obratov z dne 11. oktobra 1952.

Zakon o predstavnštvu osebja z dne 5. avgusta 1955.

Propisi o ućešću radnika u upravljanju i kontroli preduzeća.

Institut za uporedno pravo. Serija E, Broj 4, Sveska IV, Beograd 1957

svetov zelo različni glede na dogovore med lastniki in delavci posameznih podjetij.

Sporazum o »consigli di gestione« daje svetom nalogo skrbeti za dobre odnose med delodajalci in delavci. V podrobnostih pa imajo naslednje pristojnosti. Na socialnem področju morajo skrbeti za natančno izvajanje socialne zakonodaje, kolektivnih pogodb in za izvajanje predpisov o higieni in tehnični zaščiti dela. Svet sodeluje tudi pri ustanavljanju in upravljanju socialnih služb in ustanov podjetja. Razen tega je treba predložiti tovarniškemu svetu tudi delovni red podjetja in se z njim posvetovati o ureditvi delovnega časa, o dopustih in o plačnem sistemu.

Na področju personalnih vprašanj so imeli tovarniški sveti velike pristojnosti po sporazumu iz leta 1947. Pozneje so te pristojnosti izgubili po novem sporazumu iz leta 1953. Personalna vprašanja rešujejo sedaj v medsebojnih pogajanjih krajevne strokovne sindikalne zveze in lastniki.

Na gospodarskem področju imajo tovarniški sveti malo pristojnosti. Omejeni so v glavnem na proučevanje ukrepov za povečanje produktivnosti in gospodarnosti poslovanja podjetja. Končno imajo sveti še nalogo skrbeti za mirno poravnavo sporov med delovnim kolektivom ali posameznikom in delodajalcem. Svojim sindikalnim organizacijam morajo dati vse podatke, ki so potrebni za pogajanja z lastnikom ali organizacijo delodajalcev.⁴

Belgija: Po zakonu o organizaciji gospodarstva so v Belgiji leta 1948 začeli ustanavljati tovarniške svete in druge oblike sodelovanja delavcev pri upravljanju gospodarstva. Tovarniški sveti so postavljeni v vseh podjetjih, ki imajo več kot 50 delavcev. Število članov sveta je od tri do dvajset. Svetu predseduje vodja podjetja ali njegov zastopnik. Ostali člani pa so imenovani od podjetnika in izvoljeni od osebja. Število delavskih predstavnikov mora biti večje kot število članov, ki jih imenuje delodajalec.

Člani sveta se volijo po sistemu list s tajnim glasovanjem. Kandidatne liste lahko predložijo samo strokovne sindikalne zveze, ki imajo reprezentativen položaj, to se pravi tiste organizacije, katerih dejavnost obsega ozemlje vse države, ne pa tudi lokalni sindikati.

Funkcije tovarniških svetov v Belgiji so predvsem posvetovalne. Kljub temu pa imajo sveti možnost razpravljati o zelo širokem krogu

⁴ Sestav in naloge notranjih komisij, Sporazum sklenjen med konfederacijo sindikalnih organizacij in konfederacijo delodajalcev z dne 8. maja 1953. S pravilnikom za izvedbo volitev. Propisi o učešču radnika... itd. Serija E, Broj 5, Sveska III, Beograd 1957.

vprašanj. Na področju personalnih vprašanj ima svet dolžnost določiti splošna načela za sprejemanje in odpuščanje delavcev. Toda sprejem in odpust posameznega delavca je stvar delodajalca.

Glede socialnih vprašanj ima tovarniški svet več pristojnosti. Svet upravlja socialne službe in ustanove podjetja. Svet izdelava tudi delovni red in ga ima pravico spremeniti. Dalje spada v njegovo pristojnost izdelava plana dopustov. Svetu pripada tudi nadzor nad izvajanjem socialne zakonodaje in drugih socialnih ukrepov. Isti nadzor ima svet tudi glede porazdelitve delavcev po poklicni lestvici. Končno lahko tovarniški svet prevzame tudi skrb za varnost pri delu in za zdravje delavcev.

Na gospodarskem področju so pristojnosti tovarniških svetov bolj omejene, in sicer na pravico do informacij o gospodarskem položaju podjetja in pa na predloge za izboljšanje poslovanja. Delavski člani sveta imajo pravico zahtevati poročilo o gospodarskem položaju najmanj enkrat na četrť leta. Prav tako lahko delavci v tovarniškem svetu dajejo tudi svoje pripombe in predloge glede vseh ukrepov, ki se tičejo organizacije dela, delovnih pogojev itd.

Spore med tovarniškimi odbori in delodajalci rešujejo posebna paritetna telesa, kolikor gre za načelna vprašanja, posamezne primere pa rešujejo delavska sodišča.

Na podlagi že omenjenega zakona je bil ustanovljen tudi Centralni gospodarski svet (Le Conseil Central de l'Écónomie), ki je sestavljen po paritetnem načelu iz predstavnikov delodajalcev in delojemalcev. Njegova vloga je posvetovalna. V okviru posameznih gospodarskih vej pa so v Belgiji ustanovljeni profesionalni sveti (»Les Conseils professionnels«), tudi iz predstavnikov delodajalcev in delavcev. Njihova naloga je dajati predloge in nasvete posameznim ministrstvom ali Centralnemu ekonomskemu svetu, ki pa lahko te predloge posreduje zakonodajnemu organu.⁵

Š v e d s k a : Sodelovanje delavcev pri upravljanju podjetij je na Švedskem urejeno s sporazumom med organizacijo delodajalcev in sindikati iz avgusta leta 1946. Ta sporazum med nacionalnimi vrhovi delodajalcev in sindikatov so potrdile skoro vse posamezne organizacije sindikatov in delodajalcev. Za vsako posamezno podjetje pa se ustanovijo tovarniški sveti le, če to zahtevajo krajevni organi sindikatov ali delodajalcev, in sicer v podjetjih, ki imajo več kot 25 de-

⁵ Zakon o organizaciji gospodarstva z dne 20. septembra 1948. Propisi o učešču radnika... itd. Institut za uporedno pravo, Serija E, Broj 3, Sveska I, Beograd 1957.

lavcev. Tovarniški sveti so paritetna telesa, v katerih je enako število predstavnikov delodajalcev in delavcev. Volitve so v podjetjih, ki imajo do 200 delavcev, neposredne, v večjih pa preko volilnih mož. Volitve izvede krajevna sindikalna zveza, kateri pripada največje število delavcev.

Naloge tovarniških svetov so na splošno v sporazumu takole našteje:

a) skrbeti za stalno sodelovanje med delodajalci in delavci, zato da bi dosegli kar največjo produkcijo;

b) omogočiti delavcem vpogled v gospodarske in tehnične pogoje podjetja in v njegov finančni položaj;

c) zagotoviti delovno mesto in varnost, zdravje in zadovoljstvo delavcev pri njihovem delu;

d) skrbeti za dobre delovne in produkcijske pogoje.

Tovarniški sveti pa nimajo pravice, vmešavati se v vprašanja, ki jih urejajo kolektivne pogodbe. Vsa vprašanja, ki so predmet kolektivnih pogodb, rešujejo organizacije delodajalcev in sindikati sporazumno.

V posameznostih pa imajo tovarniški sveti nekaj pristojnosti glede personalnih vprašanj, pri sprejemanju in pri odpuščanju delavcev. Na socialnem področju mora svet skrbeti za varnostne in higienske naprave v podjetju. Svet se mora brigati tudi za čimboljšo strokovno izobrazbo vajencev.

Na gospodarskem področju ima svet pravico zahtevati vse potrebne informacije. Delodajalec je dolžan predložiti svetu vse podatke o gospodarskem položaju podjetja, ki jih ta zahteva. Naloge sveta na tehničnem področju pa so predvsem v dviganju proizvodnje. Zato se svet ukvarja z vsemi vprašanji, ki zadevajo organizacijo dela, tehniko, planiranje in razvoj proizvodnje.⁶

Anglija: Tudi v Angliji sodelovanje delavcev v upravljanju gospodarstva ni zakonsko urejeno. Nobenega dvoma pa ni, da je vlada naklonjena ustanavljanju organizmov, preko katerih bi lahko tudi delavci izvajali svoje sodelovanje. Zato je ureditev tega vprašanja prepuščena dogovorom med organizacijami delodajalcev in delavcev. Vendar pa tudi te organizacije niso sklenile sporazuma v nacionalnih

⁶ Sporazum o odborih podjetij, sklenjen med švedsko konfederacijo delodajalcev in konfederacijo švedskih sindikatov, z dne 30. avgusta 1946. Propisi o učešču radnika... itd. Institut za uporedno pravo, Serija E, Broj 5, Sveška III, Beograd 1957.

okvirih, temveč po posameznih podjetjih in vejah proizvodnje. Zato je ureditev v Angliji zelo pestra in različna. Kljub temu pa je mogoče tudi v tej pestrosti poiskati skupne poteze in značilnosti. Položaj tudi v nacionalizirani industriji ni veliko drugačen, le da je tu država predpisala, da morajo vodstva nacionaliziranih podjetij v sporazumu s sindikati poiskati ustrezne oblike delavskega sodelovanja pri upravljanju podjetij. V resnici se odbori v tej industriji ne ločijo od odborov v privatni industriji.

V različnih industrijah ustanovljeni odbori nosijo tudi zelo različna imena, kakor Joint Production Committee, Works Council, Joint Works Council, Production Committee itd. Ti komiteji so sestavljeni iz predstavnikov delodajalcev in delavcev in so torej enotni paritetni organi. Praviloma pošiljajo delavci in delodajalci enako število predstavnikov v komiteje. So pa tudi izjeme, n. pr. industrija cementa, kjer sta dve tretjini predstavnikov delavcev in ena tretjina predstavnikov delodajalca. Vodja podjetja je praviloma predsednik komiteja. Predstavniki sindikatov so vključeni ponekod v komiteje ex officio, drugje pa so v sporazumih izrečno določili, da člani komiteja ne morejo biti predstavniki sindikatov.

Naloge komitejev so izključno posvetovalnega značaja. Mnogi sporazumi vidijo nalogo komitejev v rednem izmenjavanju mnenj med vodstvom podjetja in osebjem, za dvig proizvodnje in večjo gospodarnost podjetja. Plače, delovni čas in druga vprašanja, ki se rešujejo s kolektivnimi pogodbami, pa ne spadajo v pristojnost komitejev. Tako je torej pristojnost komitejev usmerjena predvsem na gospodarsko-tehnična in socialna vprašanja. Razen tega pa so komiteji zelo pogosto tudi prva instanca za reševanje sporov med delodajalci in delavci.

Problemi, ki se rešujejo s kolektivnimi pogodbami, spadajo v Angliji v pristojnost tako imenovanih Shop Stewards Committee, ki so sestavljeni iz zaupnikov posameznih sindikalnih organizacij podjetja.

V širših okvirih, se pravi izven posameznega podjetja, se sodelovanje delavcev uveljavlja zlasti v okviru posameznih vej gospodarstva. Tu je treba omeniti predvsem »Industrijske svete«, ki so paritetni organi, sestavljeni iz predstavnikov prizadetih delodajalskih in delavskih organizacij. Ti sveti se ukvarjajo predvsem z gospodarskim raziskovanjem, statistično službo, poklicnim izobraževanjem, z vprašanjem strokovnega naraščanja in tarifnimi vprašanji.

Poleg tega obstajajo v privatni industriji še drugi organi, ki so nastali po iniciativi laburistične vlade. V letih 1945 in 1946 so bile v 18 industrijskih vejah ustanovljene tako imenovane »delovne skupine«

(working parties), ki so bile sestavljene iz zastopnikov delodajalcev, delavcev in potrošnikov. Te skupine so imele nalogo, proučiti možnosti za reorganizacijo industrije zaradi povečanja izvoza. Na podlagi poročil teh skupin je bil leta 1947 sprejet zakon, ki ustanavlja v posameznih vejah privatne industrije posebne »svete za pospeševanje« (develop Councils). Sveti so sestavljeni iz predstavnikov delodajalcev, delavcev in drugih oseb. Njihova naloga je poročati vladi o stanju v njihovi industriji in zastopati interese delodajalcev, delavcev in potrošnikov v enem telesu. Poleg tega se ukvarjajo tudi z raziskovanji, ki zadevajo surovine, racionalizacijo proizvodnje in razvoj novih produkcijskih metod.

V nacionalizirani industriji sklepajo vodstva podjetij in sindikati posebne dogovore za sestavo paritetnih teles. Ta telesa se sicer ne razlikujejo od tistih v privatni industriji. Predstavniki delavcev, ki jih pošlje sindikat, pa morajo v tem primeru pretrgati svoje zveze s sindikatom.

Najvišje telo, v katerem sodelujejo tudi delavci pri upravljanju gospodarstva, je »Nacionalni posvetovalni odbor« (National Joint Advisory Council). Ta je bil ustanovljen leta 1935 na podlagi sporazuma med nacionalnimi organizacijami sindikatov in delodajalcev. Njegov sestav in naloge pa so se precej spremenile. Od leta 1946 dalje šteje ta odbor po sedemnajst predstavnikov delodajalcev in delojemalcev. Odbor ima nalogo pregledati letni gospodarski plan vlade in vse druge ukrepe za povečanje produkcije in dati svoje pripombe.⁷

III

Na podlagi vsega tega torej lahko rečemo, da je delavsko upravljanje v teh ali onih bolj ali manj doslednih oblikah prodrlo v državne in družbene sisteme vseh evropskih držav. Dejstva, ki sem jih nanizal, utegnejo zadostovati za ugotovitev, da se delavski razred vse bolj uveljavlja pri upravljanju narodnih gospodarstev posameznih dežel. V tem procesu pa dobiva vedno jasnejše oblike tudi drugi, globlji proces v razvoju človeške družbe — transformacija lastninskih odnosov. Pojav delavskega upravljanja je samo ena izmed manifestacij tega procesa.

⁷ Erdman Ernst Gerhard, Das Recht der Arbeitnehmer auf Beteiligung an der Verwaltung der Betriebe der gewerblichen Wirtschaft, Ein internationaler Rechtsvergleich, Köln 1952, str. 11 in nasl.

Tipični lastnik proizvodnih sredstev iz dobe liberalističnega kapitalizma se je moral prilagoditi veliki proizvodnji in monopolom že ob prelomu stoletja. Posameznik ni mogel več obvladati gospodarskih dogajanj niti v okviru podjetja samega, še manj pa na tržišču blaga, surovin, delovne sile, kredita, kapitala itd. V okviru formalnopravno nespremenjenih lastninskih odnosov se s tem pričenja razvojni proces, ki privatno lastnino de facto vedno bolj omejuje. Omejuje pa jo zlasti na področju njenega upravljanja. Plan v podjetju — anarhija na tržišču, kar je značilnost liberalizma, zamenja polagoma planiranje in relativni red tudi na tržišču. Vendar pa tudi taka oblika urejanja tržišča, kot jo je prinesel monopolizem, ni mogla obvladati silno naraščajočih produktivnih sil, zlasti pa ni mogla prispevati k pravičnejši porazdelitvi nacionalnega dohodka. Zato doživlja Evropa ob koncu XIX. stoletja silovite socialne boje, nagel porast socialističnih sindikalnih gibanj. To obdobje sicer prekine prva svetovna vojna, a prav ta vojna je začetek nove faze v razvoju kapitalističnega družbenega reda. Med to vojno se je očitno pokazalo, da je za povečanje produktivnosti, za porast proizvodnje, za zmanjšanje izgub v gospodarstvu in končno tudi za omiljenje socialnih spopadov nujno potrebna državna intervencija v gospodarskem in političnem življenju. Ta intervencija je po svoji vsebini globok poseg v »sveto« pravico privatnega lastnika, da s svojimi proizvodnimi sredstvi upravlja, kakor sam hoče. Vojna in »sveto vojno zavezništvo« sta vzrok za to, da je buržoazija pristala na vmešavanje države in tudi na prve oblike delavskega upravljanja. Poznejši dogodki pa so pokazali, da gre za več, da gre za razvojni proces, ki se uveljavlja z neogibno nujnostjo.

Tu pa je treba opozoriti na zanimivo dejstvo, da so se namreč s prvimi znaki porajajočega se državnega dirigizma pojavili tudi prvi znanilci nove oblike lastnine — pojavi delavskega upravljanja. Spontani razvoj je v evropskih državah prinesel državno intervencijo v gospodarstvu, toda hkrati tudi njeno protiutež, delavsko upravljanje, kot prvi zametek družbene lastnine in njenega družbenega upravljanja. Čeprav še kot zametek, se delavsko upravljanje že pojavlja kot ena izmed tistih oblik »opozicije«, ki ne dopuščajo »edinonačalja« ne v posameznem podjetju ne v nacionalnih okvirih. Zaradi tega se v omenjenih državah državni dirigizem ni pojavil v tako čisti obliki, kot se je n. pr. pojavil v Hitlerjevi Nemčiji in Stalinovi Sovjetski zvezi. V teh dveh državah se je državni dirigizem pojavil kot družbeno ekonomski sistem, ki je bil edini sposoben maksimalno izkoristiti obstoječe produktivne sile, vistosmeriti vse družbene sile in uvesti največje varčevanje zaradi nekega političnega cilja, ki ga poznamo pod

geslom »dohiteti in prehiteti najrazvitejše dežele na svetu«. Očitno je, da se je tu moral državni dirigizem pojaviti brez primesi delavskega upravljanja. S tem se je pojavil brez klic nove družbene lastnine, brez svoje protiteži in zato kot antidemokratičen. Pri tem se je izkazalo za nebitveno, da je bila tu privatna lastnina nad sredstvi za proizvodnjo ohranjena, tam pa je bila razglašena družbena lastnina.

Po prvi svetovni vojni, zlasti po tem, ko je delavsko gibanje doživelo svoj razcep, je buržoazija ukinila takó državno vmešavanje v gospodarstvo kakor tudi največji del delavskih pridobitev iz dobe med in neposredno po prvi svetovni vojni. Toda ti ukrepi so bili zgrajeni na iluziji, češ da se bo mogoče vrniti v klasični liberalizem z vso njegovo »idilo« svobode in individualizma. Že v tridesetih letih tega stoletja so dogodki to iluzijo povsem razbili. Gospodarstvo evropskih držav, zlasti pa Francije in tudi Združenih držav, se je zapletlo v hude težave. Velika svetovna kriza okrog leta 1930 je nedvomno pokazala, da sta se liberalizem in monopolizem preživela in da trmasto vztrajanje na iluzijah vodi v revolucijo. To so razumeli v Združenih državah in tam se že vse od Roosewelta in New Deala mirno in brez prehudih pretresov uveljavlja vodilna vloga države v gospodarstvu. V Evropi pa je nerazumevanje globokih družbenih procesov privedlo do cele vrste hudih pretresov, kot so pojav fašizma v Nemčiji in Italiji, notranji pretresi v Franciji itd.

Posledica vsega tega je bila druga svetovna vojna, ki je proces uveljavljanja državnega dirigizma še bolj pospešila. Po vojni sicer niso ostali v veljavi vsi mehanizmi, ki so nastali med vojno. Vendar pa danes nihče več ne zanika, da je državni dirigizem v gospodarstvu prevladujoča značilnost v ekonomiki razvitih dežel sveta in le malo-kdo še goji iluzije, da se bo mogoče vrniti v liberalizem. Pri tem ni bistvenega pomena dejstvo, da so oblike državnega vmešavanja zelo različne. Učinek je v bistvu isti, če država obdavči proizvode ali pa če pobere z obdavčitvijo po progresivni lestvici do 95 % dohodkov. Vedno gre za to, da država zbere zadostna sredstva za investicije v tista področja, ki so po mnenju vlade največjega pomena za blaginjo države kot celote. Gre za to, da država zbere zadostna sredstva za intervencijo v vojni industriji, v kmetijstvu, izvozu ali drugje in s tem vpliva na zunanjepolitični položaj države ter korigira neuravnovešeno strukturo gospodarstva.

Razvoj pa je potrdil tudi že prej omenjeno tezo o transformaciji lastninskih odnosov. S porastom državnega dirigizma v gospodarstvu so narasle, se utrdile in poglobile tudi oblike delavskega upravljanja. Iz okvirov enega podjetja je delavsko upravljanje prešlo v nacionalne

okvire. Nacionalni dohodek se danes ne razdeljuje več samo v grobem medsebojnem boju med družbenimi silami, ampak tudi v vedno bolj organizirani obliki. Državni ekonomski sveti, paritetne komisije in drugi organi, v katerih so zastopani tudi delavci, so sicer res le konzultativni organi, brez pravice do odločanja. Toda delavci in njihove sindikalne organizacije poznajo danes ekonomski položaj podjetij, posameznih vej industrije in države, pa tudi to jim je znano, kako je porazdeljen nacionalni dohodek. Zato njihova političnoekonomska akcija ni več slepa, anarhična in razbita, temveč organizirana in nastopa z jasnimi zahtevami po pravični in sorazmerni udeležbi delavcev pri porazdelitvi nacionalnega dohodka.

Sveta in nedotakljiva privatna lastnina nad sredstvi za proizvodnjo je torej doživela zelo bistvene omejitve. Celotni lastnik, ki podjetje sam vodi, se ne pojavlja več kot absolutni gospodar, ki dela, kar sam hoče. Največkrat je njegov položaj podoben plačanemu direktorju podjetja, ki mora delati po državnih uredbah in zakonih. Ob sebi ima celo vrsto organov delavske kontrole, ki prav dobro poznajo poslovanje podjetja in katerim mora razgrniti svoje račune, jih vprašati za mnenje in se z njimi posvetovati. Ta razvojni proces odseva že tudi v zavesti ljudi. Danes se celo katoliki sprašujejo, ali je privatna lastnina res temelj krščanstva in njegove morale, čeprav uradno ta dogma še velja. Skratka, privatna lastnina nad sredstvi za proizvodnjo ni odpravljena formalnopravno, pač pa je doživela bistvene omejitve.

Na obzorju se pojavljajo že novi dogodki, ki bodo neizbežno povzročili nove, še globlje spremembe v lastninskih odnosih. Narasčanje gospodarstva v evropskih državah je že začelo preraščati okvire sedanjega sistema njegovega upravljanja. Državni dirigizem in planiranje v okvirih posameznih držav postaja vedno večja ovira za razmah gospodarstva. Ne bo odveč, če navedem besede enega izmed francoskih ekonomistov, ki je v predavanju o načelih evropske ekonomske skupnosti dejal: »Ni dvoma, da je razvoj obsodil integralni liberalizem, ki nima več nobenih izgledov na oživitve. Vse ekonomike sveta, od tiste totalno planirane v Sovjetski zvezi do tako imenovane liberalistične v ZDA, so dirigirane ekonomike... Vendar lahko trdimo, da je imel stari liberalizem kljub vsem slabostim, ki jih je pokazal, neko prednost pred dirigizmom. V dobi, ko je bil najbliže svoji najčistejši obliki, je podvrnil delovanje vseh ekonomik, tako v posameznih državah kot tudi v njihovih odnosih s tujino, enemu samemu notnemu načelu — konkurenci. Zaradi tega ekonomskega načela se je takrat mogla realizirati prilagoditev nacionalnih ekonomik nuj-

nostim mednarodnih zvez. Dirigizem, kakršnega poznamo danes, pa je izrazito nacionalno navdahnjen. Vsaka dežela se zateka k ukrepom, ki jih ocenjuje kot primerne za ohranitev svojega ravnotežja, tako da je njeno notranje delovanje podrejeno neki povsem določeni politiki. Ti ukrepi pa nujno zadevajo tudi odnose s tujino, pri čemer so ti odnosi izpostavljeni heterogenim in često kontradiktornim ekonomskim politikam... Prehod od liberalizma k dirigizmu ne dopušča nacionalnih dirigizmov, temveč internacionalni dirigizem, vzpostavitev neke ekonomske skupnosti na novih temeljih in z novimi metodami.«⁸

Nobenega dvoma ni, da bo dirigizem v internacionalnih okvirih zahteval še večja sredstva in še večjo disciplino v ekonomiki. S tem bo posegel še globlje v pravice privatnih lastnikov. Tudi tu pa je treba poudariti, da se hkrati z dirigizmom v internacionalnih okvirih pojavljajo tudi prve oblike sodelovanja delavcev v internacionalnih organizmih. Tak primer je že uresničen pri različnih organih Evropske skupnosti za premog in jeklo, kjer imajo delavci sicer res le konzultativne funkcije, a tudi te so za začetek nedvomno pomembne. Pričakujemo lahko, da bodo delavci zastopani tudi pri organih bodoče Evropske ekonomske skupnosti. Vse sindikalne centrale prizadetih držav že danes postavljajo to zahtevo.

Ekonomski in socialni razvoj Evrope v zadnjih sto letih torej daje podlago za mnenje, da se skozi obilico dogodkov in sprememb uveljavlja globlji proces, transformacija lastninskih odnosov. Ta transformacija lastninskih odnosov ustreza silnemu razvoju produktivnih sil družbe, hkrati pa transformira tudi oblike družbene in državne organizacije in končno tudi pojme v zavesti ljudi.

IV

Vloga države, ki jo tu pojmujem kot državni aparat, postaja vse bolj pomembna v gospodarskem in političnem življenju dežel. Že sredi preteklega stoletja je začela država stopati iz ozadja, kamor jo je potisnil novi vladajoči razred v dobi liberalizma. Ko se je tudi delavski razred pojavil kot poseben partner v ekonomskem in socialnem boju, je buržoaziji država postala potrebna ne le kot nočni čuvaj zoper zunanje sovražnike in zločince, temveč tudi kot čuvaj zoper težnje

⁸ Seguillon Yves, *Les principes de la Communauté Economique Européenne*. Centre Européen Universitaire de Nancy, Département des Sciences économiques, Nancy 1957.

razreda, ki je bil brez lastnine in izkoriščan. Država je začela takrat posegati s svojimi organi nasilja — policijo, ječami in vojsko — v socialne boje v korist razreda, ki je držal v rokah ključne ekonomske in politične položaje.

Z naraščanjem delavskega razreda in njegove politične moči ob koncu stoletja se je morala spremeniti tudi vloga države. Notranji pritisk močnega delavskega gibanja ni bilo mogoče več dušiti samo z nasiljem. Država se mora zato vedno bolj pojavljati kot arbiter v medsebojnih spopadih med delavskim razredom in kapitalom. Zaradi pritiska delavskega razreda in zaradi mehanizma demokracije ni mogla država več braniti le interese enega samega družbenega razreda. Morala je krotiti skrajnosti levice in desnice, če je hotela ohraniti obstoječi družbeni red.

Toda razvoj se tu ni ustavil. Vsi razredi in vse družbene sile, zlasti pa delavski razred, zahtevajo danes od države, da jim zagotovi ne le mir navzven in da jih zaščiti pred zločinci, temveč tudi, da jim zagotovi delo, primerno plačo, zdravstveno in starostno zavarovanje in še drugo, vse, kar spada pod pojem »Wellfare State«. Tako se torej država hočeš nočeš pojavlja kot orodje za transformacijo družbe in tudi najbolj reakcionarne in konservativne sile, če so na vladi, morajo izvajati cel program socialno ekonomskih reform. Tu pa je očitno, da se država ne more več zadovoljiti s tradicionalnimi oblikami liberalne demokracije, tudi če jih verbalno priznava. Paul Vignaux pravi v svojem predavanju »Syndicalisme et politique générale« o tem takole: »... ta politična oblast, ki ji je poverjena tako obsežna in globoka naloga pri transformaciji družbe, nagiba tudi sama k oblikam, ki jih moramo oceniti kot totalitarne.«⁹ Upravičeno se zato zastavlja vprašanje, ali grozi tudi Evropi nevarnost avtoritarnih režimov in totalitarizma.

Pri odgovoru na to vprašanje je treba upoštevati zlasti družbeno ekonomsko razvitost ali nerazvitost posameznih dežel. Razvite dežele očitno nagibajo k vedno popolnejšim oblikam državnega kapitalizma in s tem tudi v totalitarizem. Toda hkrati je tam razvoj sam prinesel nove oblike družbene organizacije, ki jim pravimo ekonomska demokracija. Obe tendenci sta torej vsebovani v sedanjem družbenem ustroju razvitih zahodnih držav. Prvo — totalitarno — podpirajo in razvijajo tiste sile, ki hočejo ohraniti tradicionalni družbeni red. Druga — ekonomska demokracija — se uveljavlja s silo prirodne zakonitosti,

⁹ Vignaux Paul, *Syndicalisme et politique générale*, Centre Européen Universitaire de Nancy, Département des Sciences sociales, Nancy 1957.

kot posledica in orodje hitro se razvijajočih produktivnih sil. Ekonomska demokracija je sistem, ki krepi vlogo posameznega človeka in s tem vlogo neposrednih organov družbe. Nastajajo in se krepijo različni, človeku najbližji avtonomni organi družbenega samoupravljanja, ki omejujejo vlogo in moč državnega aparata. Zato lahko rečemo, da je nadaljnje razvijanje ekonomske demokracije bistveni pogoj za to, da razvite dežele ne bi zašle v totalitarizem. Hkrati pa je ekonomska demokracija tudi edini demokratični izhod iz težav, ki jih čutijo vedno bolj sistemi klasične buržoazne demokracije, saj ta demokracija ne zadostuje več za reševanje družbenih protislovij (Kardelj).

Nekoliko drugačen, vsaj v izhodišču, je problem v nerazvitih deželah. V teh deželah zasledujemo že vse od sovjetske revolucije močna revolucionarna gibanja. Ta gibanja so izraz velikih notranjih protislovij v teh deželah samih in hkrati izraz protislovja med razvitimi in nerazvitimi deželami. Notranja protislovja se v zaostalih deželah zaostrejujejo zlasti zato, ker je vladajoči razred po večini povsod nesposoben storiti nekaj podobnega, kot je storila buržoazija zahodnih držav v dobi pospešene industrializacije. Delavski razred in inteligenca zahtevata razvoj gospodarstva, dvig življenjskega standarda, razvoj kulture in prosvete, zdravstva itd., zlasti še, ker lahko vsak dan primerjata revščino in zaostalost svoje dežele s hitrim napredkom razvitih dežel. Delavski razred in inteligenca sta v zaostalih deželah sicer številčno majhna sila, toda edina sila, ki ve, kaj hoče, in ki je sposobna storiti kaj odločilnega. Zato sta delavski razred in inteligenca nosilec revolucionarnih gibanj v zaostalih deželah. Družbeno ekonomska vsebina in zgodovinska naloga teh gibanj je v tem, da spravijo svoje dežele iz tisočletne letargije, statičnosti in vsestranske zaostalosti. Ta naloga zahteva mobilizacijo vseh sil, ki so na razpolago, maksimalno varčevanje, žrtve in velikanske napore. Povsem očitno je, da zaostale dežele v takem položaju ne morejo uvajati klasičnih oblik demokracije, tudi če bi taka demokracija v teh deželah sploh kdaj obstajala. Vsi objektivni pogoji silijo zaostale dežele v avtoritarne oblike vladavine. Zato je očitno, da je problem totalitarizma in njegove protiuteži, ekonomske demokracije, odločilne važnosti tudi in predvsem tudi za zaostale dežele. Še toliko bolj velja to za tiste zaostale dežele, ki so stopile na pot socialistične preobrazbe.

Sodobna družba se zapleta v huda protislovja ne glede na politične in vojaške bloke in ne glede na takšno ali drugačno poimenovanje svojega družbeno političnega sistema. Na obeh straneh »železne zavese« bodo morali nekega dne spoznati, da se bodo izvlekli iz sicer nerešljivih protislovij doma in med seboj le, če bodo spravili v sklad

velikanske sile, s katerimi razpolagajo, in položaj človeka v družbi. Vse kaže, da so delavsko upravljanje in druge oblike ekonomske demokracije tisto sredstvo, ki bi lahko dalo človeku v družbi primerno mesto glede na stopnjo njegove osveščenosti in glede na sedanjo stopnjo družbenega razvoja.

L I T E R A T U R A :

1. Botherau Robert, La Confédération Générale du Travail — Force Ouvrière. Centre Européen Universitaire, Département des Sciences sociales, Nancy 1957.
2. Broz Josip-Tito, Upravljanje gospodarstva po delovnih ljudeh, CZ, Ljubljana 1957.
3. Erdman Gerhard Ernst, Das Recht der Arbeitnehmer auf Beteiligung an der Verwaltung der Betriebe der gewerblichen Wirtschaft. Ein internationaler Rechtsvergleich, Köln 1952.
4. Genot André, Le syndicalisme Belge, CEU, Dép. des Sciences sociales, Nancy 1957.
5. Gramsci Antonio, L'Ordine nuovo, 1919—1920, Ediz. Einaudi 1954.
6. Kardelj Edvard, Socialistična demokracija v jugoslovanski praksi. Predavanje aktivu delavske stranke Norveške v Oslu 1954, CZ 1954.
7. Le brun Pierre, La Confédération Générale du Travail, CEU, Dép. des Sciences sociales, Nancy 1957.
8. Marx Karl, Državljanska vojna v Franciji, Marx-Engels, Izabrana dela, tom 1, str. 540.
9. Marx Karl, Instrukcije delegatima privremenog centralnog saveta na Ženevskom kongresu Medjunarodnog udruženja radnika. Prva Internacionala, Material za proučavanje, Rad, Beograd 1950.
10. Massacesi Enrico, Le syndicalisme dans la Communauté Européenne du charbon et de l'acier, CEU, Dép. des Sciences sociales, Nancy 1957.
11. Propisi o učešću radnika u upravljanju i kontroli preduzeća, Institut za uporedno pravo, Serija E, Brojevi 3, 4, 5, Sveske I, II, III.
12. Seguillon Yves, Les principes de la Communauté Economique Européenne, CEU, Dép. des Sciences économiques, Nancy 1957.
13. Vičić Milan, Zadrugništvo, Smeri, Zgodovina i Sistemi, I. knjiga, Beograd 1957.
14. Vignaux Paul, Syndicalisme et politique générale, CEU, Dép. des Sciences sociales, Nancy 1957.
15. Waline Pierre, L'attitude patronale vis-à-vis des syndicats ouvriers, CED, Dép. des Sciences sociales, Nancy 1957.
16. Zbornik o radničkom samoupravljanju, Rad, Beograd 1957.